

„ПОРТРЕТ НА ЕДНО ПОКОЛЕНИЕ“
от ИВАН СПАСОВ.

С., 1984, „изд. Народна младеж“

От дебютната си книга „На път с връстниците“, та и до днес Иван Спасов е най-близкият (и затова най-пристрастният) тълкувател и ценител на „априлската“ литературна вълна. Критикът сам е избрал участта да бъде разпъван на кръст от многоликите творчески съдби на няколко десетки свои връстници и от недотам лоялните заежки на журналистически пописващи братя, за които интересът към едно поколение е признак на естетическа ограниченост. Ив. Спасов е от малцината, които търсят истините за литературния процес на възможно най-широка идейна и естетическа база.

За подобна ценностна ориентация голата амбиция не стига. Искат се знания, кураж и як гръбнак. Прочетете кой да е от очерците в „Портрет на едно поколение“ (втора част) и ще се уверите, че авторът изстрадва съдбите на връстниците си. Защото е убеден, че „Критиката никога не може да стои там, на брега, и да чака, докато писателят се пребори с урагана. Тя е длъжна да подава ръка отблизо, а не да хвърля пояс отдалече“ (с. 6). Очеркът за поета Дамиян Дамиянов въвежда не само в редиците на априлската фаланга, а е и ключ за морално-нравствения облик на Спасов. Ценна психоаналитична добавка към взаимоотношенията писатели—критици е разказаната тук история на два получени автографа.

Творчеството на четирнадесетте поети (ще припомним, че първата част от книгата съдържа тринадесет очерци) критикът оценява с единна идейно-естетическа мярка, но конкретните ѝ форми са в зависимост от самите обекти на изследване. В зрелите си години Спасов е надмогнал характерните за критиката голословни пристрастия от рода „харесва ми“, „не ми харесва“. Негово предпочитано оръжие не е каламбурът (на бил той ефектен и бодлив!), а сериозният инструментариум от критически средства за оценка. Някъде темпераментът и полемичната му страст го водят към директен спор с разглеждания автор. За песимистически тон в „Антикварни стихотворения“ на Иван Динков той пише: „Но ако това е обобщение за времето, за изкуството,

за ролята му в живота на хората, би трябвало да кажем на Иван Динков да не стоварва цялата си резигнация върху поетическото творчество. Нека запази светлия му взор и нека не задръства чистия му път“ (с. 50). Анализирайки интелектуално-емоционалните похвати на Стефан Цанев, критикът заявява още по-остро: „Понякога даже приемат размерите и организацията на търсената абсурдност („Клас от ангели“), тъй като представената невярна сцена за истинска фактически се оказва безсмислена като рожба на поетовата фантазия. . . Дори да е имало някакъв шанс да ѝ повярваме, той е изчезнал заедно с прекаленото преувеличение, което не е вече поетическа метафора, а е лошокачествена умозрителност, която е генералният недъг в интелектуално-емоционалния конструктивизъм на Стефан Цанев. . .“ (с. 232). Цитираните извадки показват, че Спасов държи на собствения си глас и не е склонен да лази пред нечия популярност. Той не отстоява правото на естетска богопомазаност, а на критически вкус и избор.

Авторът не се бои да извиси глас и срещу неверни тълкувания от средите на критиката. „Не е вярно — пише той, — че поезията на Кольо Севов е едноизмерима; не отговаря на истинната мнението, че темите му са един и същи или се получават само до едно съвременно явление“ (с. 98), авторът изследва заедно със социалния периметър на обобщенията и художествената им защита. Анализът му е разгърнато критическо превъплъщение на поетовия девиз: „Сътвори собствена песен — с капки червени от своята съвест.“

Заедно с връстниците си и критикът е минал изпитанията по пътя към върховете в литературата — техните болки са и негови, надеждите и вярата — също. Сетивата му естествено чувствуват полета на душите, скептицизма и резигнацията, затова и читателят е пощаден от известните му в книгите

на други автори изкуствени опити за вживяване в едно или друго творчество.

Целта на Спасов в двете части от „Портрет на едно поколение“ и в единственият по рода си у нас негов изследване на творческия процес у съвременните български поетеси — „Като тънка везна“ — не е била да класира авторите и „да раздава премии“ за 1, 2 и 3 място, а да надиктува по-цялостно или по-бегло, но етично и добросъвестно в творческата им лаборатория. Не от куртоазия портретите следват азбучната хронология, още по-малко това е резултат на уравнивесена критическа везна. Читателят ще забележи, че изследователят неவிжия се позовава на цялото творчество на даден поет. Същевременно по косвен път той ни демонстрира, че е запознат с него. Лично за мен набиващата се тук-там в очи неуплътненост и слабост за книгата. Това не ми пречи да забера основанията на автора. Неговият подход е израз на деликатно изявена критическа оценка! Ако той характеризира само част от творчеството на Д. Дамиянов и размишлява върху избраната лирика на Н. Николов и Ив. Тренев, причините, макар и различни, имат общ корен. Очеркът за Д. Дамиянов има задачата да проектира въз основа на анализа върху първите шест стихосбирки бъдещето му развитие, а „Тетрадка по всичко“ (1980) затваря цикъла размишления и уточнява налагащите се изводи. Художественият разбор само върху избрани произведения може да означава готовност за анализ на най-доброто, което по преценка на твореца е излязло изпод перото му, или пък собственото мнение на критика за достойнствата на определен тип поезия.

В статията си за Ив. Динков, М. Недялков, П. Караангов, Ст. Цанев авторът развива и уточнява свои някогашни мнения. На такава привилегия могат да разчитат единствено хора с чувство на отговорност за всеки написан ред. Не догматизъм е ръководел критика в такива случаи, а усетът, че и в миналото е бил в руслото на поетическите дирения и открития. Но когато обектите на неговия анализ са се оказали по-дълбоки от представите, създадени в критическата младост, Спасов изповядва честно: „Имам усещането, че през целия си живот като критик съм „воювал“ с творчеството на неколцина поети, като в същото време тъкмо чрез тях „борба“ непрекъснато съм се доближавал до тях“ (с. 228). Одобренията и несъгласията му не са плод на лични приятелства или амбиции, а в името на по-светлото бъдеще на литературата.

Дори в кратките по обем и тематично ограничени анализи (за Р. Стойков, Хр. Кацаров) от видимите поетически струни критикът е успял да извлече трудно доловими тонове. Обобщението му за Р. Стойков, че е „предпазен от разточителството на думи и на образи; че той постига една конкретност и точност по кратък път; че индивидуалността

на почерка му е гарантирана и чрез подбора на темите, и чрез тяхното лирическо интерпретиране“ (с. 223), намира опора в тематичното съдържание на неговата поезия. Не само тук, а при всички останали поети и писатели съдържанието е основата, от която следва да тръгне литературният критик. Нему естествено ще бъде по-лесно там, където творецът е пряк и директен като М. Шопкин например. Докато метафоричните и хиперболични поетически изкази налагат и съответния критически подход. Но и в единия, и в другия случай е неправомерно да се говори за някаква творческа немощ. Тъкмо обратното! От друга страна, има моменти, когато трябва да усмириш жаждата за „необходим“ анализ върху поетическото майсторство и да се откажеш „от художествения разбор на естествени в своята сила внушения“ (с. 227). Това за едно външно око може да бъде слабост, а в действителност показва нравствената мирка на критика.

Иван Спасов има заслуга, че утвърди към априлското поколение малко забелязаните от неговите колеги поети Й. Милев, М. Недялков, Н. Николов с върната си оценка за тяхното дело. Критиката често се плъзва по формални белези — възраст на автора, година на дебюта му, плодovitост и т. н. При Й. Милев тя бе раздвоена „между познавача и преводача на средновековните източни култури и неговата лична поетическа възможност“ (с. 79). Случаят с М. Недялков е по-особен. Както пише Спасов: „Има нещо и от човешката, и от гражданската участ на твореца, която се пренася и върху неговата творческа биография. Тези неща са преплетени, взаимосвързани, често се индуцират помежду си“ (с. 129). Да се фиксира мястото на един поет в литературата въз основа на формални показатели за жизнения му път, не е трудно, да се декларира принадлежността му към литературен кръг — също.* Тримата поети се вписват в границите на априлската вълна не поради критическо хрумване, а защото са неделими от нея „и по своята творческа проблематика, и по своите художествени търсения“ (с. 172). Въпреки че е съставено от ярки индивидуалности, някои от които са върхове в днешната ни литература, това поколение е заквасено с особена мая.

Без да изпуска нито за миг от очи индивидуалното развитие на всеки творец (у М. Недялков например Спасов своевременно дешифрира болката на лирическия герой от късните му стихове), авторът успява да намери, подчертае и изведе нишката, която свързва всички тях в едно цяло. Нишка, основана не на излизали шампи и вестникарски клишета, а на действителния им влог и развитие. Замисълът и структурата на „Портрет на едно поколение“ като сборник от очерци

* Вж. мнението на Г. Марковски по този въпрос в книгата на Ат. Свиленов „Събеседници“. Ч. II. С., 1984, с. 269.

са лишили Ив. Спасов от възможността да проектира и външи още по-категорично тематичното, естетическото и художественото единство на „връстниците“. Това би могло да стане най-добре в един етюд върху съвременната българска поезия, за който авторът има достатъчно сили. Макар че статиите в книгата му имат отворен финал, а някои представяват само фрагменти от творческа биография, и в този си вид те са плътен шрих към цялостния образ на поколението и мястото му в българската литература.

Рецензиите за други книги на автора са посочвали особеностите в неговия стил на писане — мекота, образност, гъвкавост. В същото време той завладява с пределната си динамика и точност на фразата. Очеркът за Ив. Тренев е доказателство, че пластичността и изразителността нямат граници при всеотдайната борба със словото. Лириката на Тренев, където „няма агресия на чувствата — те са нежни, спотасани, казани шепнешком“ (с. 78), е предоставила възможност на критика не само да бъде равносетен партньор, но и да разкрие по-щедро тази недооценявана (за сметка на полемичния жар) багра от неговата душевност. Потопен в изповедта на лирическият герой при общуването му с природата, заслушан в чистотата на словото, извирало „скаш от дълното на душата и с такава увереност в неговата необходимост, която милва, не крещи, не се натрапва, но уверява и подкупва по интимен начин“ (с. 64), ценителят улавя главното, „което съдържа или би трябвало да изплъва нашето битие с повече красота и с повече благодат, що се отнася до нашата човешка природа и до нашите човешки страсти“ (с. 63).

То се знае, един калейдоскоп от профили не може да има еднакво силен блясък. Вътрешното предразположение на Ив. Спасов е към поетите-граждани, за които нежният лиризмът е неотделим от тревожните въпроси на епохата. Особено резултатно е вглеждането му в поезията на К. Севов, М. Шопкин, Ст. Цанев, Хр. Черняев. Сближават ги не само тематичността и гражданският патос, а и младежкият оптимизъм, който е враг на самоуспокоението и дръзко шествува по неизбродените пътеки на знанието. В последните две десетилетия М. Шопкин разшири твърде много поетическия си хоризонт: „Защото погледна и към древността, към историята на България; защото стъпи яко в нейната съвременност; защото потърси различните достойнства на лириката; и в нейната гражданска яркост, и в нейната авторска изповедност, и в нейната индивидуална нежност, и в нейната патриотична дълбочина, и в интернационалната ѝ прозорливост, и в откровената ѝ съпричастност с участта на другите хора, и с нейната повела да се живее честно, достойно, воявашо, отговорно, бързо, красиво и трайно“ (с. 143). Непокоелим ентузиазм (но не повърхностен фантасъм) е и Хр. Черняев. В стиховете му пастелният и омокотен изказ в пъти-

та в социално-политическата тъкан на времето, а идейно-ценностната им опора лежи в осъзнатото противоречие между желанието „всичко да тече по естествения си природен път, без насилие над човека и над земята, които са в единство“ (с. 300) и неизбежните конфликти до реализирането на този идеал. Поетът е готов за борбата, нещо повече — в нея той се осъществява като гражданин и творец, без да забравя и „миниатюрното, скръвено в мисълта и чувствата“, което ще изпliche в часове на отдах — „пак търся не река, а малък извор“.

Критическото перо на автора възбужда читателите, изостря мислите им, ражда въпроси и желание за дискусия. И тази книга не ще приемем гладко и равнодушно. И тут Спасов демонстрира характеристиките за неговия крайност — от една страна, той недооценява гражданската и социална заостреност в поезията на Ив. Динков и Ст. Цанев, на другия полюс е изискването му към П. Караангов за по-голяма обществена активност. Някои от безежките на автора за отделни стихотворения на Динков са просто необясними. Ще подкрепя думите си с една строфа от Лирика“:

Мъжка слабост е да търсиш предлог
за голям и шумен рецитал.

Нашият живот е само превод
на един познат оригинал.

Върху нея Спасов изгражда обобщаващия си коментар: „В същото стихотворение има констатации, които не получават дори минимална мисловна и художествена обосновка, поради което се нахърнява и силата им“ (с. 45). Непрецизирано е и твърдението за усложнена „вторичност“ на идеята в стихотворението „Традиция“ (с. 46), преувеличението намираме и в оценките за лириката на Ст. Цанев (с. 231—232). Делikatността на критика в тези случаи е била неуместна. С изповядваните от авторите идеи можеш да се съгласиш (на мен те ми допадат), можеш и да ги отречеш, но като приемаш или отричаш тяхната истинска същност, а не вариациите ѝ. За запознатите с книгите му поведението на автора не е изненадващо. Той е устроен да спотаява в душата си неволите и разочарованията в името на бъдещата човешка хармония: „повече съм обичал да мисля за лириката на Петър Караангов, да я преживявам в себе си...“ (с. 195). Сходно е отношението му и към извините на Ив. Тренев — „които съм чел редовно през годините...“, живял е в интимно общуване с лирическият му герой, „който е много чувствителен към природата, към земята, към отминаващото време“ (с. 55), ала съзнанието за дълг към Бъдещето, което е още далече от нас, го е карало да пише по-малко за тях. Такава е позицията на критика Иван Спасов, защитаваща в целия му досегашен живот на творец и гражданин. И ние, дори когато не се солидаризираме напълно с нея, трябва да я уважаваме.

Чувството за естетическа мярка у автора се проявява и когато разглежда интимната лирика — макар че заявява пристрастието си към „лириците-артисти“, той е смутен от екстравагантните иносии в поезията на Хр. Фотев. Иначе стиховете на бургаския поет го правят съпричастен към техния свят с дълбочината на чувствата, остротата на конфликтите, изобилие с действителността на преживяванията. Тази поезия „вплътява у себе си, а също така и изразява като същност пътуването, търсенето, срещите, промените, новите обстоятелства и новите дразнителни за поетическото вдъхновение“ (с. 273). В светлината на казаното дотук изискванията на Спасов и към последния включен в неговия обзор творец са естествени. Корените на неговото светосещане ни стават понятни от очерка за Хр. Кацаров — „Селското ѝ зачатие (на поезията — б. м.) и развитието я направи емоционално-рефлексивна; придале ѝ букет от багри и иносии, накара я да гледа любовно и трепетно към най-крехките човешки състояния и вълнения“ (с. 264).

Иван Спасов е изградил портрета на вярностите си с перо, потопено в „оная лирическа струя, която дълбоко от съкровения селски свят, решително променен в наши дни и пазещ все още магията и обаянието на нещо изначално и неумиращо...“ (с. 264). Двуминутният с очерци не е край, а междинна спирка от наченат преди 16 години път, който се губи в далечината...

Стефан Влахов-Мицов

„В ТЪРСЕНЕ НА НАЦИОНАЛНОТО“ от ЛУКО ЗАХАРИЕВ. С., БП, 1984. 168 с.

Авторът определя задачата си така: „Да се види националната ни литература като своеобразно отражение на националната ни съдба, на нашата родова памет и народностен характер“ (с. 7).

Зад горните редове прозира не само самочувствие, каквото задължително следва да има изследовател, нагърбил се с отговорността да проникне в народопсихологията ни, откроявайки взаимовръзката ѝ с литературната практика. Тук откриваме нещо по-дълбоко — една обвързаност с важни тенденции в социокултурното ни развитие като цяло, а в частност — с литературно-историческото и литературно-критическото мислене; тенденции плодотворни и, както знаем, съвсем не скорошни. Защото, ако в ретроспективен план проследим процеса на критическо възприемане и осмисляне на литературните явления, бихме се убедили как на дадени етапи (имащи различни идеологическо-естетически характеристики) проблемът „народопсихология и литература“ неизменно става централен и дискуссионен. Той ту се възражда и кулминира, ту се отлива в руслото на по-общото (включ-

вашо и народоведски аспекти, но без акцент върху тях) интерпретиране на художествените факти. Така докато у Пенчо Славейков, за да създаде ценности, творецът трябваше да „се взре в проблемите на общия културен дух през призмата на националното схващане“, докато у Гео Милев (от периода на „Везни“) еталонът бе „юнифицирането“, т. е. литературата „да напусне традицията на националното, съвременното и популярното, да престане да бъде *битова*“, то у привържениците на „родното“ от средата на 20-те години тъкмо националната „изключителност“ — повлияна от историческата — играеше първостепенна роля.

Въпросът за народопсихологическата подоснова на литературата ни, както знаем, широко се обсъждаше и след деветосептемврийската победа. Сам Луко Захариев сочи постиженията в тази област на Е. Карафилов, П. Зарев, Т. Жечев, а на мен ми се иска да припомня голямата дискусия от средата на 60-те години „Националното своеобразие в литературата“ (сборник със същото заглавие излезе през 1966 г.), в която освен споменатите участваха и непрежалими за критиката ни Цв. Стоянов (вж. „Духът на мястото“ от същия сборник), Б. Райнов, Д. Димов, С. Султанов, редица поети и писатели. Там именно, ако не биха решени проблемите то правилното им, задълбочено и всестранно разглеждане даде солидна база за последвалите изследвания.

Авторът на „В търсене на националното“ се явява като своего рода продължител на усилията и приемник на опита, натрупан от дълголетното странстване на българската литературна наука и критика към първоизворите на словесността ни. Безспорно 168-те страници не изчерпват онова обилие от запомнящи се художествени факти, което натрупа миналото и умножи съвременността. Без подобни претенции трудът на Л. Захариев е по думите му „само фрагменти от един цялостен многообразен процес“. И нямайки основания да оспорвам това му твърдение, ще си позволя да отбележа, че като подбор книгата не е лишена от известна доза субективизъм, а някъде — и от уравниване на ценностите, но кой подбор в крайна сметка няма подобни грехове?

Заговорихме за подбора и бързам да уточня, че той не почива на някакъв тематичен или жанров принцип: равноправно място тук заемат поети и белетристи, есенсти и историци, публицисти. Вярно, налице е деление на две части — „Портрети и статии“ и „Срещи с книги“, — но то е повече условно, целящо да мотивира обхвата, а не дълбочината на изследването, докато проблематиката остава единносъща. Любопитно е обаче, че пред дълбоките, но спокойни води на историята Л. Захариев предпочел опасните въртопи на днешния ден — само първите две от всичко 14-те публикации са посветени на класиката (С. Радев и Г. П. Стаматов), всички други